

ONA TILI O‘QITISH METODIKASINING FAN SIFATIDA SHAKLLANISHI, RIVOJLANISHI VA HOZIRGI AHVOLI

Nodira Xodjayeva Shavkatbekovna
Andijon davlat universiteti akademik litseyi
Ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili o‘qitish metodikasi»ning fan sifatida shakllanishi, rivojlanishi va hozirgi ahvoli haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qitishning ijtimoiy ahamiyati, insoniyat tarixi, so‘z qudrati, til va nutq hodisalari, nutq ko‘rinishlari, qofiya (grammatika), DTS talablari.

Har bir avlod oldida insoniyat yaratgan jamiki boyliklarni, bilimlarni o‘rganish, o‘zlashtirish va rivojlantirish vazifasi turadi. Hayot taraqqiyoti va jamiyat rivojini shusiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Bu vazifani amalga oshirishning birdan-bir yo‘li ta‘lim tizimini tinmay takomillashtirib borish orqali yosh avlodni ilm-fan asoslari bilan chuqur qurollantirishdir.

O‘quvchi va talabalarni ona tili darslarida mustaqil, ijodiy fikrlashga o‘rgatish, ular ongida ma‘naviy-ma‘rifiy inqilob hosil qilishga intilish lozim. Shuning uchun yangi dastur va darsliklarda grammatik qoidalarni yodlatishdan voz kechish, ijodiy tafakkur tarzini shakllantirish, dars va mashg‘ulotlarni o‘quvchi va talabalarning nutqiy malakasini yuzaga keltirishga qaratish maqsad qilib olindi.

Til o‘qitishda til va nutq hodisalarining farqiga yetmaslik ko‘pgi-na chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda. Til va nutq tushunchalarini bir-biridan ilmiy asosda farqlash uni o‘qitish metodikasi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Chunki til birliklarining grammatik belgilarini, birikuvini va vazifasini bilishning o‘zi mazkur tildagi nutqni egallash uchun yetarli emas. Asosiy maqsad tilning grammatik qurilishi asosida nutq faoliyatini egallash bo‘lganligi sababli, mashg‘ulot materiallarini tanlash, darslarni tashkil etish ishlari o‘quvchi va talabaning nutqini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim. Shuning uchun til ma‘ruza orqali emas, balki nutq ko‘rinishlarini tahlil qilish, so‘z birikmasi va gap modellarini o‘zlashtirish, esda saqlash orqali o‘rganiladi.

O‘zbek tili mustaqil O‘zbekiston Respublikasining davlat tili bo‘lib, uning umumiy o‘rta ta‘lim maktablarda o‘qitilishi davlat ahamiyatiga molik ijtimoiy, iqtisodiy va ma‘naviy ahamiyatga ega. Yoshlarda ijodiy tafakkur, ijodiy izlanish, mavjud imkoniyatlardan eng maqbulini tanlash, tilimizning boy imkoniyatlaridan nutq sharoitiga ko‘ra to‘g‘ri, o‘rinli va samarali foydalanish malaka va ko‘nikmalarini singdirish, ularni milliy qadriyatlarimiz, udum va an‘analarimiz ruhida tarbiyalashda maktab ona tili kursining tutgan o‘rni va imkoniyatlari benihoya kattadir. Ayniqsa,

mustaqil Respublikamiz uchun tadbirkor va ijodkor insonni tayyorlash masalasi o‘ta muhim vazifa bo‘lib turgan bir sharoitda bu fanning o‘qitilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabda «Ona tili»ni o‘quv fani sifatida o‘qitishning ijtimoiy ahamiyati shundaki, jamiyatimiz, xalqimiz, millatimiz ravnaqining kelajagi, uning gullab-yashnashi bugun maktab partasida o‘tirgan yoshlarning mustaqil turmushga, nutqiy faoliyatga, yuksak madaniyat bilan so‘zlasha olishga qay darajada tayyorlashaniga bog‘liq. Chunki so‘z qudrati insoniyat tarixida hamma vaqt yuksak qudratga ega bo‘lgan.

Jamiyat rivojlangan sari xalqning madaniyat darajasi ortib boradi. Madaniy hayotning rivoji avvalo jamiyat a‘zolarining madaniy so‘zlashuvga bo‘lgan ehtiyojining ortib borishi bilan belgilanadi. Yoshlarda yuksak nutq odobini tarbiyalash maktab ona tili kursi zimmasiga tushadi.

Ijtimoiy o‘zgarishlar, shaxs tarbiyasiga munosabat, jamiyatning shaxsga nisbatan talablari bilan birgalikda jahon tilshunosligi fani va ona tilining tadrisi ulkan yutuqlarni qo‘lga kiritdi; tilni imkoniyat, nutqni esa shu imkoniyatning sharoit va maqsadga mos ravishda yuzaga chiqishi deb o‘rganuvchi sistem tilshunoslik nazariyasi rivojlandi, ilg‘or davlatlarning ko‘pida ona tilidan ta‘lim mazmuni tubdan yangilandi. Ona tili mashg‘ulotlari bolalarda mustaqil va ijodiy fikrlash, fikr mahsulini og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri va ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishning bosh omiliga aylantirildi. O‘rta umumiy ta‘lim maktablarida ona tili o‘qitishning mavjud ahvoli ta‘lim mazmunini yangilashni hayotiy zaruriyat qilib qo‘ydi.

Yangi iqtisodiy munosabatlar har qanday faoliyatni uning beradigan pirovard iqtisodiy natijasi bilan baholashni talab etadi. Jumladan, ta‘limga sarflanadigan moddiy xarajatlar ta‘limning natijasi bilan qoplanib qolmay, balki sarf bo‘lgan xarajatlardan ko‘proq moddiy manfaat kelishi lozim. Bu – ta‘limning barcha bo‘g‘inlari va sohalari, jumladan, ona tili ta‘limi uchun qo‘yiladigan umumiy, zamonaviy, iqtisodiy va ma‘naviy talabdir.

«Ona tili fani moddiy manfaat keltirmaydi» degan fikrga qo‘shilib bo‘lmaydi. Chunki ona tili ta‘limi natijasida o‘quvchi DTS talablari darajasida muayyan malaka va ko‘nikmalar hosil qiladi va bu ko‘nikma hamda malakalarning davr talablariga mosligi bevosita iqtisodiy ko‘rsatkichlar-moddiy manfaat ko‘rsatkichlari bilan o‘lchanadi. Ona tili fanining moddiy ko‘rsatkichlari bolalarning imlo savodxonligi, so‘z boyligi va undan foydalanish mahorati, mustaqil ijodiy fikrlay olishi, fikr mahsulini maqsadga muvofiq ravishda og‘zaki va yozma shakllarda bayon qila olishi kabilarda namoyon bo‘ladi.

Maktabda ona tilini fan sifatida o‘qitmay turib, ma‘naviy barkamol shaxsni tarbiyalab bo‘lmaydi. Chunki ona tili fani o‘quvchilarni milliy til va uning tarixi, boy

madaniy o‘tmishi bilan tanishtiradi, milliy qadriyatlarimiz, an‘analarimiz, urf - odatlarimizni qadrlashga o‘rgatadi.

Ona tili avlodlarni avlodlarga bog‘lovchi zanjirdir. Agar yozuv, yozma nutq bo‘lmaganda edi, madaniy boyliklarimiz, fan, texnika va xalq xo‘jaligining boshqa sohalarida qo‘lga kiritilgan ulkan yutuqlarimizni avlodlardan avlodlarga o‘tkaza olmagan bo‘lardik.

«Ma‘lumki, o‘zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o‘rtasidagi ruhiy-ma‘naviy bog‘liqlik til orqali namoyon bo‘ladi. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili – bu millatning ruhidir», –deb Prezidentimiz ona tilini ulug‘laydi. 1

«O‘zbek tili»ning maktabda o‘quv predmeti sifatida shakllanish va rivojlanish jarayoniga nazar tashlaydigan bo‘lsak, uni taxminan quyidagi davrlarga ajratish mumkin:

Birinchi davr – 1910–1930-yillar. Bu davrda madrasalarda o‘qigan bolalarga savod chiqarganlaridan keyin, qofiya (grammatika) va qofiyaning bo‘limlari: sarf (morfologiya) va nahv (sintaksis) o‘rgatilgan. Bolalarning xat-savod chiqarishi, qiroatxonligiga katta e‘tibor berilgan.

XX asrning boshlari shu bilan e‘tiborliki, garchand hali maktablarda «Ona tili»ni fan sifatida o‘qitish muayyan izga tushmagan bo‘lsa-da, ammo o‘quvchilarga til qoidalarini o‘rgatish, ularning savodxonligini chiqarish va uni takomillashtirishga qaratilgan harakatlar kuchaydi. 1913-yilda mashhur o‘zbek ziyolisi M.Faxriddinovning «Turkcha qoida», 1916-yilda A.Zahiriyning «Imlo» o‘quv qo‘llanmalarining nashr etilishi o‘sha davr uchun katta tarixiy voqea edi. Bir qator jadid maktablarida 1913–1914-yillardan boshlab turkcha qoidalarni o‘qitish yo‘lga qo‘yildi; 2- , 3- , 4-o‘quv Ona tili ta‘limining mazmuni, asosan, 50-yillarning o‘rtalarida shakllantirilgan bo‘lib, o‘shandan beri dasturlar juz‘iy o‘zgarishlar bilan 1998–1999-o‘quv yiliga qadar amalda bo‘lib keldi. 60-yillarga

kelib «Fan yutuqlari–maktabga» shiori o‘rtaga tashlangach, maktab ona tili ta‘limi shu qadar nazariylashib, grammatizm hokimligi yuzaga keldiki, o‘qish ham, o‘qitish ham zerikarli bo‘lib qoldi. Ona tili mashg‘ulotlarida o‘quvchi nutqni rivojlantirishga qaratilgan foydali amaliy ishlar o‘rniga son-sanoqsiz grammatik talqin, qoida va ta‘riflarni ko‘r-ko‘rona «o‘zlashtirish», ya‘ni ularni qorilarcha yodlab olishdan nariga o‘tilmadi.

Ona tili ta‘limidagi yana bir murakkablik grammatik talqinlar bilan bog‘liq chalkashliklar edi. Jumladan, olmoshning nafaqat ot, sifat, son, balki, fe‘l, ravish, taqlidiy so‘z, undov gap va hatto matnni almashtira olishi, ularga ishora etish xususiyati hisobga olinmagan edi. Mavjud chalkashliklardan yana biri bir so‘z turkumidan ikkinchi so‘z turkumiga o‘tish talqini edi. «Dono qiz dono so‘zlaydi» gapida birinchi dono ravish so‘z turkumiga kiritilgan edi.

Sintaksisda ulkan chigallik tug‘dirgan masalalardan biri gap talqini masalasi edi. Shaxs-son, zamon ko‘rsatkichiga ega bo‘lmagan kesimlar ham «kesim» deb atalib, «Men borganda...», «U kelgandan keyin...» tipidagi gaplar ham qo‘shma gap sifatida qaraldi.

Sho‘ro ta‘limi sharoitida nafaqat ta‘lim mazmuni, balki o‘qitish usulida ham dogmatizm hukmron edi. Ona tili ta‘limi o‘quvchilarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda bayon qilishga o‘rgatishdan ancha yiroq bo‘lib, ona tili ta‘limining asosiy maqsadi–nutqni shakllantirish va rivojlantirish uning soyasida qolib ketgan edi.

Milliy istiqloq maktab ona tili ta‘limi oldiga ham yangi ufqlar ochdi. O‘zbekiston olamga yuz tutdi; ijtimoiy, ma‘naviy, iqtisodiy jabhalarda ulkan ijobiy qadamlar tashlandi. Mustaqil Respublika kamizning xalq ta‘limi sohasidagi islohotlari bugungi kunda naqadar katta ijobiy natijalar berganligini hayotning o‘zi ko‘rsatib turibdi. Bu islohotlar, avvalo, millatning g‘ururi, uning iftixori – tiliga bo‘lgan e‘tibordan boshlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduraimova M., Qodirov M. v.b. Ona tili 6-sinf. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. Toshkent, «Sharq», 2012, 239 b.
2. Berdialiyev A. Dastur loyihasida sintaksisga oid ayrim tushunchalarning berilishi va ularning talqini. «Til va adabiyot ta‘limi», 1991, 9-son, 9–11-b.
3. Ibragimov X., Bobomirzayev H. Pedagogik psixologiya. Toshkent, «O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati», 2007, 407 b.
4. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent, «O‘qituvchi», 2004, 102 b.
5. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. Toshkent, «Fan va texnologiya», 2008, 130 b.
6. Кружковая работа по русскому языку (Сб.статей из опыта работы). Москва, «Просвещение», 1979.
7. Matjon S. Kitob ustida ishlash usullari. «Til va adabiyot ta‘limi», 1999, 4-son.